

W STRONĘ SZKOŁY WYCHOWUJĄCEJ

Omawiany w niniejszej rozprawce problem jest istotny w świetle reformy edukacji narodowej. Jego skondensowana forma (tezy + komentarze) umożliwi w miarę całościowe ujęcie – choć w zarysie – dylematów szkoły wychowującej. Wprowadzana do szkół reforma domaga się przewartościowań w zakresie wychowania i nauczania, w zakresie kształcenia dzieci wedle standardów europejskich. To są wyzwania, na które muszą zareagować gremia nauczycielskie polskiej oświaty oraz uniwersyteckie gremia profesorskie, kształtujące świadomość przyszłych nauczycieli. W tym względzie kontestacja czy krytykanctwo nie inspirującego nie wnosi do reformy. Krytyka sukcesów i porażek powinna stanowić twórczy składnik poszukiwań kulturowo-edukacyjnych na miarę XXI wieku.

Poniższe tezy są istotne dla edukacji europejskiej, w tym i polskiej. Istotne jest to, by teoria wychowania wspierała się na teorii człowieka, teorii wartości i teorii norm, a nie na doktrynach, politycznych, światopoglądowych, ateistycznych czy religijnych. W zamyśle autora tekst stanowi filozoficzno-metodologiczne założenia szkolnego programu wychowania¹.

TEZA 1. Istota edukacji tkwi w jedności nauczania i wychowania; w pewnym sensie da się przyrównać ową jedność do monety: *verso* stanowi nauczanie, zaś *recto* – wychowanie; niepodobna ‘rozciąć’ pierwszego nie rozcinając równocześnie drugiego.

Komentarz. W edukacji nie da się oddzielić wychowania od nauczania; można dojść do tego jedynie przez refleksję abstrakcyjną, której wynikiem jest teoria nauczania oraz teoria wychowania. Nie ma nauczania bez wychowania, i odwrotnie: wychowujemy – ucząc; uczymy – wychowując.

TEZA 2. O wychowaniu da się sensownie mówić wtedy, gdy jest znana odpowiedź na co najmniej trzy pytania:

- Co to jest człowiek? – pytanie z zakresu teorii człowieka czyli antropologii filozoficznej².
- Co to jest wartość? – pytanie z zakresu teorii wartości czyli aksjologii³.

¹ Niniejsze tezy stanowią fragment kuratorskiego grantu pn. Tworzenie Szkolnego Programu Wychowania, prowadzonego – w Wojewódzkim Ośrodku Metodycznym w Katowicach – przez i mgr M. Kłyk oraz autora niniejszej rozprawki.

² A. E. Szoltysek, *Filozofia wychowania*, wyd. A. Marszałek, Toruń 1998, Rozdział II: Antropologia wychowania w świetle metafizycznej jedni Ja-człowieka.

³ *Ibidem*, Rozdział III: Aksjologia wychowania w świetle trychotomii: intencja – czyn – konsekwencja.

- Co to jest norma? – pytanie z zakresu etyki.

Komentarz. Pierwsze pytanie domaga się wskazania teorii człowieka, drugie – teorii wartości, zaś trzecie – teorii norm.

Z teorii człowieka wyprowadzona jest teoria wartości, zaś z teorii wartości – teoria norm.

To, jakie normy w szkole są przestrzegane wskazuje nam na wartości, które w tej szkole są urzeczywistniane, a to z kolei wskazuje z jaką teorią człowieka identyfikuje się szkoła. Można w dużym uproszczeniu powiedzieć „pokaż mi jakie normy są przestrzegane w twojej szkole a powiem ci jak nauczyciele widzą człowieka i kim on dla nich jest”. Teoria człowieka, teoria wartości oraz teoria norm to fundament szkolnego programu wychowania, on wyznacza kierunek szkoły wychowującej.

Wychowanie odwołuje się w sposób szczególny do aktywności dwóch władz osoby jako wychowanka: intuicji i serca.

O wychowaniu mówimy zarówno na gruncie refleksji filozoficznej, jak i na gruncie doktryny politycznej lub na gruncie doktryny ustroju danego państwa, ujętej w Konstytucji, która stanowi fundament dla wszystkich ustaw, w tym *Ustawy o systemie oświaty* oraz *Karty Nauczyciela*.

TEZA 3. O nauczaniu da się sensownie mówić wtedy, gdy jest znana odpowiedź na cztery następujące pytania:

- Co to jest człowiek? – pytanie z zakresu teorii człowieka.
- Co to jest wiedza? – pytanie z zakresu teorii wiedzy.
- Co to jest prawda? – pytanie z zakresu logicznej teorii prawdy.
- Co jest źródłem poznania? – pytanie z zakresu teorii poznania.

Komentarz. Nauczanie odwołuje się w sposób szczególny do aktywności dwóch władz ucznia: rozumu i woli, przy czym sens owych aktywności tkwi w sercu i intuicji.

O nauczaniu mówimy wtedy, gdy jest określony przedmiot nauczania oraz metoda, umożliwiająca nauczanie. Metoda (gwarantująca powtarzalność wyników) przylega do przedmiotu. Metoda + przedmiot = teoria. W ramach szkolnych lekcji nauczyciel przekazuje uczniowi kolejne teorie w obrębie takich dyscyplin naukowych jak: matematyka, fizyka, chemia, geografia, język polski, historia.

W europejskim nauczaniu obowiązuje zasada pogładowości; na tej zasadzie wspiera się dydaktyka. Ta zasada preferuje konkretne, treściowe ujęcie; wszak odwołuje się do oglądu zmysłowego. Zasada pogładowości wyprowadzona jest z twierdzenia Arystotelesa: cokolwiek tkwi w twoim umyśle, musi wcześniej przejść przez zmysły. Czy jest możliwe inne ujęcie? Tak, i ta możliwość tkwi w reformie edukacji. Przeciwnieństwem preferowania konkretnego i treściowego ujęcia jest problematyzowanie treści w twierdzeniach i metodach ich dowodzenia lub uzasadniania. Przyswajanie treści (tzw. kucie na blachę) jest łatwe i dlatego popularne w praktyce szkolnej, lecz z tego podejścia – poza zaliczaniem lekcji, przedmiotu – uczeń niewiele wynosi, zaś sama treść po jej zaliczeniu jest zapomniana. W tej perspektywie szkoła traci sens. Z kolei problematyzowanie treści w twierdzeniach i metodyce ich dowodzenia lub uzasadniania wymaga od nauczyciela wysokich kwalifikacji dydaktyczno-metodycznych i gruntownej wiedzy. Czy nasi nauczyciele charakteryzują się tymi kompetencjami?

TEZA 4. Kontrowersje wokół wychowania mają swoją historię. W dziejach myśli europejskiej wychowanie ma zazwyczaj charakter doktrynalny, dlatego uwikłane jest w rozliczne spory światopoglądowe, religijne, polityczne.

Komentarz. XXV wieków temu Arystoteles – gorący zwolennik wychowania do życia w państwie – stwierdza:

„Ponieważ zaś całe państwo ma tylko jeden cel, więc oczywiście i wychowanie musi być jedno i to samo dla wszystkich, i państwo jako całość musi wziąć troskę o nie na siebie, a nie osoby prywatne, jak to bywa dzisiaj, kiedy każdy z osobna troszczy się o swe dzieci i według swego upodobania prywatnie im nauki udziela. [...] Trzeba jasno zdać sobie sprawę z tego, co to jest wychowanie i jak je należy przeprowadzać, bo obecnie panuje pod tym względem rozbieżność poglądów. [...] Jasną jest tedy rzeczą, że wychowanie musi być uregulowane w drodze prawa i że przeprowadzić powinno je państwo”⁴.

W XVIII wieku Rousseau problem wychowania sprowadza do dysjunkcji logicznej: wychowanie to albo urabianie człowieka albo urabianie obywatela; nie można jednocześnie urabiać i człowieka i obywatela (dla edukacji europejskiej ta wskazówka metodologiczna była brzemienna w skutkach):

„Zmuszeni do zwalczania bądź natury, bądź też urzędzeń społecznych, musimy wybrać jedno z dwojga: urabiać człowieka albo obywatela – nie można bowiem urabiać jednego i drugiego naraz”⁵.

Jaques Maritain (wybitny myśliciel chrześcijański, profesor Instytutu Katolickiego w Paryżu w pierwszej połowie XX wieku) stwierdza:

wychowywać to „formować określone dziecko należące do danego narodu, określonego środowiska społecznego, w danym historycznym momencie tak, aby mogło osiągnąć pełny kształt ludzki. [...] „Bezpośrednia i nadrzędna odpowiedzialność szkoły nie jest moralna, lecz intelektualna. Mianowicie jest to odpowiedzialność za normalny rozwój intelektualny uczniów i nabywanie przez nich jasnej i wystarczającej wiedzy ogólnej, za rozwój ich wewnętrznych możliwości intelektualnych. Szkoła powinna przede wszystkim nauczyć ich myśleć”⁶.

Polscy studenci wydziałów pedagogicznych kształtują swoją świadomość pedagogiczną na podręcznikach Stefana Kunowskiego, Kazimierza Sośnickiego, Heliadora Muszyńskiego, Krzysztofa Konarzewskiego czy Zbigniewa Kwiecińskiego. Jak ci teoretycy pojmują wychowanie?

S. Kunowski:

„Realne znaczenie wychowania dziś polega na **przekształceniu człowieka**, na wyprowadzaniu rozwijającej się jednostki ze zwierzęcego stanu natury i podnoszeniu jej do stanu kulturalnego człowieczeństwa”⁷.

K. Sośnicki:

„Jeżeli mamy rozważać środki wychowania, należy w pierw określić, czym jest proces wychowania. Można najogólniej powiedzieć, że jest ono **spowodowaniem zmian w psychice** jednostki, a więc też w jej dyspozycjach i zjawiskach psychicznych”⁸.

H. Muszyński:

„Jesteśmy z pewnością najbliżsi przyjętego sposobu posługiwania się pojęciem wychowania, gdy rozumiemy przez nie ten szczególnie rodzaj działalności, który polega na **zamierzonym wywoływaniu określonych zmian w osobowości człowieka**”⁹.

K. Konarzewski:

⁴ Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1953, ks. I, rozdz. 1.

⁵ Cyt. za B. Nawroczyński, *Dzieła wybrane*, t. II. Wybór, przedmowa i wstęp A. Mońka-Stanikowa, Warszawa 1987, s. 95.

⁶ J. Maritain, *Moralne i duchowe wartości w wychowaniu*, [w:] *Człowiek – wychowanie – kultura*. Wybór tekstów, red. F. Adamski, Kraków 1993, s. 131.

⁷ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Łódź 1981, s. 184.

⁸ K. Sośnicki, *Teoria środków wychowania*, Warszawa 1973, s. 8.

⁹ H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971, s. 35. W innym miejscu autor podaje następującą definicję wychowania: „Przez wychowanie rozumiemy wszelkie zamierzone działania w formie interakcji społecznych mające na celu wywołanie trwałych pożądanych zmian w osobowościach ludzi”. H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1977, s. 25.

„Zadaniem teorii wychowania jest dostarczenie uporządkowanej wiedzy o sposobach wywołania zmian w człowieku”¹⁰.

Z. Kwieciński:

„Wychowanie dla społeczeństwa i wychowanie dla państwa są więc niekwestionowanymi składnikami celów wychowania, kształtującego jednostki dla uczestnictwa i stawiania sobie zadań ponadosobistych: uspołecznienie i uobywatelnienie...”¹¹

Powyzszy przegląd wybranych wykładni wychowania da się zestawić następująco:

1. wychowanie = urabianie przymiotów obywatelskich (Arystoteles);
2. wychowanie = urabianie człowieka, albo wychowanie = urabianie obywatela (J. J. Rousseau);
3. wychowanie = przekształcanie człowieka ze stanu zwierzęcego do stanu kulturalnego człowieczeństwa (S. Kunowski);
4. wychowanie = spowodowanie zmian w psychice jednostki (K. Sośnicki);
5. wychowanie = zamierzone wywoływanie określonych zmian w osobowości człowieka (H. Muszyński);
6. wychowanie = sposoby wywołania zmian w człowieku (K. Konarzewski);
7. wychowanie = ponadosobista socjalizacja jednostki, nastawiona na jego uspołecznienie i ‘uobywatelnienie’ (Z. Kwieciński).

Z perspektywy autorskiego paradygmatu filozofii wychowania¹²:

1. Arystoteles jest zwolennikiem wychowania do życia w państwie, zaś w miejsce wychowania personalnego wprowadza wychowanie społeczno-obywatelskie;
2. w świetle trójjedni człowieka dysjunkcja Rousseau jest fałszywa: urabianie człowieka jako obywatela jest poprzedzone kulturowym kształtowaniem człowieka jako istoty społecznej, zaś pierwotne jest naturalne wydobywanie umysłowo-zmysłowych przymiotów człowieka jako osoby ludzkiej;
3. wykładnia trzecia – nawiązująca do wykładni człowieka Arystotelesa – dotyczy kulturowego kształtowania istoty społecznej, z pominięciem osoby ludzkiej,
4. wykładnia czwarta traktuje wychowanie jako proces ingerencji w osobowość wychowanka-ucznia; kto upoważnia ‘teoretyka wychowania’ do powodowania zmian w psychice jednostki?;
5. wykładnia piąta jest zradykalizowaną wersją wykładni czwartej: naukę o wychowaniu zastępuje marksistowsko-leninowską ideologią;
6. wykładnia szóstą jest zradykalizowaną wersją wykładni czwartej; naukę o wychowaniu Autor redukuje do behawioralnej formuły **B-R**, w której nie ma i nie może być miejsca na jakkolwiek pojęte wartości, jako że wychowanie jest redukowane do tresury¹³;
7. wykładnia siódma – nawiązująca do wykładni Arystotelesa oraz Konstytucji RP, akcentuje wychowanie społeczne oraz wychowanie obywatelskie, ze względu na przygotowanie młodzieży do życia w społeczeństwie oraz do życia w państwie.

Nikt z cytowanych autorów nie dostrzega problemu wychowania personalnego w kontekście człowieka jako osoby ludzkiej. Czy jest możliwe wychowanie człowieka z pominięciem wychowania człowieka jako osoby ludzkiej? Do wychowania personalnego nie należy kulturowe kształtowanie czy polityczne urabianie. Wychowanie personalne nie odnosi się do uspołeczniania, uobywatelnienia czy zmieniania osobowości. Istota wychowania personalnego ma charakter poza doktrynalny.

¹⁰ K. Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1982, s. 9.

¹¹ Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Olecko 1995, s. 45.

¹² A. E. Szoltysek, *Personalistyczna filozofia wychowania jako fundament edukacji narodowej*. „Universitas”. Magazyn edukacyjny i publicystyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Nr 21, Kraków 1998.

¹³ Zob. K. Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1982, s. 43.

TEZA 5. Wychowanie może mieć charakter doktrynalny lub może odwoływać się do teorii: jeżeli wychowanie jest wyprowadzone z teorii (a nie z ideologii, doktryny religijnej, ateistycznej czy politycznej), to wtedy jest uwolnione od wszelkich sporów doktrynalnych¹⁴ w takim samym sensie, jak np. twierdzenie Pitagorasa czy prawo Archimedeasa.

Komentarz. Tak jak nauczanie przedmiotowe odwołuje się do ciągu teorii i określonych metodyk, tak – analogicznie – wychowanie może odwoływać się do określonych teorii i metodyk. Jest możliwe i wręcz zalecane, by szkolny program wychowania oprzeć na teorii człowieka oraz teorii wartości i norm, a nie na ideologii czy doktrynie, co wcześniej obowiązywało w systemie oświaty.

W edukacji polskiej (ale i europejskiej) tkwi przekonanie, że problem wychowania z istoty uwikłany jest w spory ideologiczne, doktrynalne, polityczne czy religijne. Różne partie polityczne czy parlamenty uzurpują sobie prawo do upolityczniania wychowania. Według naszej wiedzy i doświadczenia nauczycielskiego stwierdzamy: Jeżeli szkoła ma prawidłowo działać, czyli ma wypełniać swoją edukacyjną misję w odpowiednim klimacie moralnym oraz klimacie intelektualnym, to musi być uwolniona od wszelkich sporów doktrynalnych.

TEZA 6. Szkolny program wychowania stanowi logiczne przedłużenie przedszkolnego programu wychowania; program powinien stanowić kontynuację rodzinnego wychowania personalnego¹⁵, preferowanego przez rodziców dziecka – ucznia w szkole.

Komentarz. Wartości i normy, preferowane w przedszkolnym oraz szkolnym programie wychowania nie mogą być rozłączne od wartości i norm odczuwanych i uznawanych przez dziecko w rodzinie.

W tradycji szkoły europejskiej, w tym i polskiej tkwi osobiwa myśl: dom rodzinny zajmuje się wychowaniem moralnym, zaś szkoła akcentuje wychowanie społeczno-obywatelskie; szkoła ponosi odpowiedzialność za rozwój intelektualny (szkoła uczy myśleć; w szkole zdobywa się wiedzę) i postawy prospołeczne czy propaństwowe.

Wedle J. Maritaina „bezpośrednia i nadrzędna odpowiedzialność szkoły nie jest moralna, lecz intelektualna. Mianowicie jest to odpowiedzialność za normalny rozwój intelektualny uczniów i nabywanie przez nich jasnej i wystarczającej wiedzy ogólnej, za rozwój ich wewnętrznych możliwości intelektualnych. Szkoła powinna przede wszystkim nauczyć ich myśleć”¹⁶.

Czy koncepcja Maritaina jest zasadna?

TEZA 7. Na problem wychowania da się spojrzeć od strony człowieka jako osoby ludzkiej, zakorzonionej w rodzinie¹⁷ lub od strony interesów państwa, zabiegającego o doktrynalne urabianie świadomości człowieka jako obywatela.

Komentarz. Szkoła w taki czy inny sposób musi uwzględniać interesy rodziny ale i interesy państwa. Czy są one rozłączne?

Dr Kazimierz Korab – dyrektor Departamentu Kształcenia i Wychowania, w ministerialnym dokumencie [zeszyt 13] stwierdza: „Wyżej przedstawiony przegląd różnych zapisów prawa odnoszących się do wychowa-

¹⁴ A. E. Szoltysek, *Memorial w sprawie edukacji narodowej*, „Nowa Edukacja” Nr 3/7/1999.

¹⁵ A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu: wychowanie do życia w rodzinie*, „ESSE” Katowice 2000, Rozdział III: Filozofia wychowania.

¹⁶ J. Maritain, *Moralne i duchowe wartości w wychowaniu*, [w:] *Człowiek – wychowanie – kultura*. Wybór tekstów, red. F. Adamski, Kraków 1993, s. 131.

¹⁷ A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu: wychowanie...*, Rozdział II: Filozofia rodziny.

nia, można podsumować w następujący sposób: „Pierwotne i największe prawa wychowawcze w stosunku do swoich dzieci posiadają rodzice. Nauczyciele wspierają rodziców w dziedzinie wychowania. Wynikają stąd dwie ważne konsekwencje. Po pierwsze – kierunek działalności wychowawczej szkoły nie może być sprzeczny z wolą rodziców; po drugie – nauczyciele nie ponoszą wyłącznej i całkowitej odpowiedzialności za efekty wychowania”¹⁸.

W tej materii Zbigniew Kwiecieński, przewodniczący Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, stwierdza: „Chwytny aksjomat, że dziecko i jego los należy do rodziny, zawiera kilka błędnych przedzałożeń.” Odnosząc się krytycznie do *Reformy* – stwierdza: „Szkoła podstawowa i gimnazjum muszą być zgodne z konstytucyjną zasadą dostępności i obowiązku szkolnego [...] Egzekutorem tak rozumianego, a zapisanego w Konstytucji prawa do nauki musi być państwo i jego agendy, a nie rodzina”¹⁹.

Przedstawiony dwugłos jest istotny ze względu na dwa rozłączne pojmowania wychowania; każdy mówi swoim językiem o innych kwestiach: Z. Kwiecieński – o wychowaniu społeczno-obywatelskim ze względu na wymogi społeczeństwa państwa, zaś K. Korab – o wychowaniu społeczeństwa prorodzinnego. Kontrowersje wokół wychowania wynikają z różnych przedzałożeń, a *de facto* dotyczą różnych koncepcji człowieka.

TEZA 8. Podstawę wychowania człowieka wyznaczają: teoria człowieka, teoria wartości oraz teoria norm; w teorii człowieka podstawowe twierdzenia dotyczą człowieczej trójjedni²⁰:

- człowiek jako osoba ludzka, osadzona w rodzinie; do osoby ludzkiej przylegają wartości duchowe oraz normy moralne,
- człowiek jako istota społeczna, osadzona w społeczeństwie; do istoty społecznej przylegają wartości kulturowe oraz normy etyczne,
- człowiek jako obywatel, osadzony w państwie; do obywatela przylegają wartości doktrynalne oraz normy jurydyczne.

Komentarz. Za nieludzkie należy uznać te koncepcje ‘wychowania’, które jedynie odwołują się do ideologii, totalitaryzmu, czy doktryny politycznej państwa. Za nieludzkie należy uznać te koncepcje ‘wychowania’, które wychowanie redukują do określonej i ‘jedynie słusznej’ doktryny politycznej, typu: demokracja czy liberalizm (polityczny, gospodarczy, społeczny, obywatelski). Ideę wychowania wypaczają ‘miłośnicy’ tolerancji, pluralizmu, relatywizmu (moralnego, etycznego, politycznego). Za nieludzkie należy uznać te działania szkoły, które zmierzają do doktrynalnego urabiania świadomości uczniów, z pominięciem wychowania personalnego oraz kulturowego kształtowania postaw prorodzinnych i prospołecznych.

Istotna jest podana sekwencja wychowania. Szkolne wychowanie, które rozpoczyna się od doktrynalnego urabiania świadomości ucznia, w konsekwencji musi prowadzić do niebezpiecznej indoktrynacji. W procesie wychowania ciągle należy mieć na uwadze to, że rodzi się i umiera osoba ludzka, a nie obywatel.

TEZA 9. Teoria człowieka warunkuje teorię wychowania człowieka:

teoria człowieka jako osoby ludzkiej warunkuje teorię wychowania personalnego,
teoria człowieka jako istoty społecznej warunkuje teorię wychowania społecznego,
teoria człowieka jako obywatela warunkuje teorię wychowania obywatelskiego.

¹⁸ K. Korab, *O wychowaniu w szkole*, [w:] MEN. Biblioteczka reformy nr 13, red. K. Korab [nie podano miejsca i daty wydania], s. 53.

¹⁹ Z. Kwiecieński, *O warunkach koniecznych i zagrożeniach reformy*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” Warszawa 1998 (372), s. 29.

²⁰ A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy...*, Rozdział I: Filozofia osoby ludzkiej.

Komentarz. Istotne jest to, by teoria wychowania nie wspierała się na doktrynach politycznych, ateistycznych czy religijnych, lecz tylko na teorii człowieka, teorii wartości i teorii norm.

Na wychowanie da się 'spojrzeć' od strony człowieka w jego trójjedni: osoba ludzka – istota społeczna – obywatel, lub od strony wymagań rodziny, społeczeństwa czy państwa. Zarazem należy mieć na uwadze to, że człowiek jako osoba ludzka zakotwiczony jest w rodzinie, człowiek jako istota społeczna osadzony jest w społeczeństwie, zaś człowiek jako obywatel osadzony jest w państwie.

Istotna jest sekwencja wychowania. We wszelkich konfliktach międzyludzkich należy mieć na uwadze, iż najwyższym i bezwzględnie dobrem jest człowiek jako osoba ludzka. Istotne jest, by wychowanie człowieka zmierzało do dobra wspólnego osoby ludzkiej, istoty społecznej i obywatela.

TEZA 10. Istotne jest potrójne zakotwiczenie człowieka: osoby ludzkiej w rodzinie, istoty społecznej w społeczeństwie oraz obywatela w państwie; owe trzy struktury wyznaczają kolejne trzy teorie wychowania:

- w interesie rodziny leży wychowanie do życia w rodzinie; rodzina zabiega o wychowanie człowieka jako osoby ludzkiej,
- w interesie społeczeństwa leży wychowanie do życia w społeczeństwie; społeczeństwo zabiega o wychowanie człowieka jako istoty społecznej,
- w interesie państwa leży wychowanie do życia w państwie; państwo zabiega o wychowanie człowieka jako obywatela.

Komentarz. Szkoła musi zdawać sobie sprawę z tego potrójnego uwarunkowania. Szkoła musi być identyfikowana jasno i wyraźnie poprzez swoje etyczne oblicze. Szkoła musi być świadoma tego, czyje interesy reprezentuje; nie jest możliwe to, by jednocześnie w pełni reprezentowała interesy rodziców oraz interesy państwa. Zarazem szkolny program wychowania powinien być nakierowany na dobro rodziny, społeczeństwa i państwa. Istotna jest sekwencja wychowania. We wszelkich konfliktach między rodziną, społeczeństwem a państwem należy mieć na uwadze, iż najwyższym dobrem jest rodzina, następnie – społeczeństwo, i dalej – państwo.

Dodać należy, że wychowanie do życia w rodzinie jest realizowane w każdej szkole w obrębie zajęć edukacyjnych pod tą samą nazwą, zaś wychowanie do życia w społeczeństwie oraz wychowanie do życia w państwie w swej istotnej części jest realizowane w obrębie zajęć edukacyjnych pn. *Wiedza o społeczeństwie*.

TEZA 11. Teoria wychowania – odwołująca się do trójjedni człowieka – umożliwia wskazanie w SZKOLNYM PROGRAMIE WYCHOWANIA elementów stałych, obowiązujących w każdej z osobna rozpatrywanej szkole, ale i zawiera elementy zmienne, indywidualizujące szkołę, nadające jej swoisty koloryt²¹. Za istotne uznajemy precyzyjne rozróżnienie elementów **stałych** od elementów **zmiennych**. Na mocy autorskiego paradygmatu wychowania, SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA zawiera w sobie:

- SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA PERSONALNEGO, który – ze względu na dobro rodziny i dobro narodu – powinien być jednorodny dla wszystkich szkół publicznych. Ten program jest prymarny dla pozostałych, a więc stanowi ich fundament. Wychowanie personalne – jako naturalne wydobywanie człowieczeństwa i osobowo-

²¹ A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu wychowania*, „ESSE” Katowice 1999, Podsumowanie.

ści – ma status wychowania uniwersalnego i stanowi **element stały SZKOLNEGO PROGRAMU WYCHOWANIA**;

- **SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA SPOŁECZNEGO** – w przeciwieństwie do dwu pozostałych – powinien charakteryzować się różnorodnością, uwzględniającą opcje religijne, opcje światopoglądowe, opcje kulturowe czy opcje polityczne. Program ten może mieć charakter albo prorodzinny albo propaństwowy. Wychowanie społeczne – ze względu na uwarunkowania doktrynalne, etyczne czy kulturowe – stanowi **element zmienny SZKOLNEGO PROGRAMU WYCHOWANIA**;
- **SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA OBYWATELSKIEGO**, który – ze względu na dobro państwa – musi być jednorodny dla wszystkich szkół publicznych. Ten program, obowiązujący na całym terytorium danego państwa z istoty bazuje na doktrynie politycznej, ujętej w Konstytucji RP. Kierunek wychowania obywatelskiego każdorazowo nadaje ustawa zasadnicza i ustawy pochodne. Wychowanie obywatelskie – ze względu na konstytucyjną doktrynę polityczną – ma status wychowania powszechnego i stanowi **element stały programu**²².

Komentarz. Trzy wyróżnione programy traktują o wychowaniu człowieka. Owe trzy programy da się ‘zwinąć’ do jednego pn. Szkolny program wychowania człowieka. Jednak ze względu na rozłączne wartości, normy i cele, zasadnie jest ukazać wychowanie człowieka poprzez jego trójjednię.

Uwaga. Może się zdarzyć, że kurator, naczelnik, dyrektor lub rada pedagogiczna danej szkoły zakwestionuje zasadność wprowadzenia do SZKOLNEGO PROGRAMU wychowania personalnego; w tym przypadku ten, kto podejmuje tą decyzję musi być świadomy konsekwencji i brać za nie odpowiedzialność.

TEZA 12. Teoria wychowania – odwołująca się do trójmianu: rodzina – społeczeństwo – państwo – umożliwia wskazanie w SZKOLNYM PROGRAMIE WYCHOWANIA elementów stałych, obowiązujących w szkole oraz elementów zmiennych, indywidualizujących szkołę. Na mocy autorskiego paradygmatu wychowania, SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA zawiera w sobie:

- **SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA DO ŻYCIA W RODZINIE**²³, uwzględniający interesy RODZINY POLSKIEJ; w interesie RODZINY leży sformułowanie i urzeczywistnianie w szkole publicznej programu: **WYCHOWANIE DO ŻYCIA W RODZINIE**, zaś sposoby realizacji wyznaczają rodziny, samorządy i szkoły.

Czy jest możliwe sformułowanie jednolitego programu? Należy mieć na uwadze fakt, że przytłaczająca większość rodzin polskich zawiera się w narodzie polskim, zaś część rodzin należy do mniejszości narodowych; na mocy Konstytucji RP szkoła jest zobligowana do ‘równego’ traktowania większości z mniejszością.

²² A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu: wychowanie...*, s. 103-105

²³ *Wychowanie do życia w rodzinie* to jedyny przedmiot szkolny, wprowadzony na mocy *Ustawy*, którego realizacja w danej szkole jest możliwa tylko za przyzwoleniem rodziców, których dzieci uczęszczają do tejże szkoły. Na mocy *Ustawy* wszystkie szkoły są zobligowane do prowadzenia zajęć edukacyjnych pn. *Wychowanie do życia w rodzinie*; i choć zajęcia są obligatoryjne dla dyrekcji szkoły, to nieobligatoryjne jest uczęszczanie na nie.

Do elementów zmiennych PROGRAMU da się zaliczyć to, co ma charakter religijny i kulturowy, zaś do elementów **stałych** da się zaliczyć więzi rodzinne, czyli więzi intymne, więzi prywatne, więzi pokrewieństwa.

- SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA DO ŻYCIA W SPOŁECZŃSTWIE, uwzględniający interesy SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO; w interesie SPOŁECZEŃSTWA leży sformułowanie i urzeczywistnianie w szkole publicznej edukacyjnego pluralizmu w zakresie programu: WYCHOWANIE DO ŻYCIA W SPOŁECZŃSTWIE, zaś sposoby realizacji wyznaczają samorzady i szkoły²⁴.

Czy jest możliwe utworzenie spójnego modelu edukacyjnego, który godziłby sekularyzującą państwa świeckiego z wartością *sacrum* rodziny chrześcijańskiej? Z tej racji, iż interes państwa polskiego jest rozłączny względem interesu rodziny polskiej, musi wystąpić SPOŁECZEŃSTWO jako pośredni element, który wiąże owe przeciwstawne interesy. W obrębie społeczeństwa (warstw oraz grup społecznych) toczy się permanentna 'gra' o wpływy: (a) rodziny na państwo, (b) państwa na rodziny. Tutaj jest miejsce na mnogość kulturową lokalnych wspólnot, czy kulturową mozaikę regionów i z tej racji to wychowanie stanowi **element zmienny** programu.

- SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA DO ŻYCIA W PAŃSTWIE, uwzględniający interesy PAŃSTWA POLSKIEGO; w interesie PAŃSTWA leży sformułowanie i urzeczywistnianie w szkole publicznej **jednolitego** programu WYCHOWANIA DO ŻYCIA W PAŃSTWIE, zaś sposoby realizacji wyznaczają samorzady i szkoły. Na mocy Konstytucji RP to wychowanie ma status wychowania powszechnego i stanowi **element stały** programu.

Komentarz. W nawiązaniu do sugestii MEN, by każda szkoła sformułowała dla swoich potrzeb SZKOLNY PROGRAM WYCHOWACZY, przy braku klarownie sformułowanej koncepcji wychowania w dokumentach MEN, szkoły – w sposób niezamierzony – mogą pomijać istotne wartości rodziny czy państwa.

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA – bazując na autorskiej teorii wychowania – powinien obejmować następującą sekwencję:

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA personalnego,
 SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA społecznego,
 SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA obywatelskiego,
 oraz

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA do życia w rodzinie,
 SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA do życia w społeczeństwie,
 SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA do życia w państwie,

SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA jest urzeczywistniany w ramach:

- lekcji wychowawczych,
 - nauczania zintegrowanego,
 - nauczania blokowego,
 - ścieżek edukacyjnych,
- oraz w obrębie:
- kółek zainteresowań,
 - organizacji szkolnych,

²⁴ A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu: wychowanie...*, s. 105-106.

- świąt narodowych i kościelnych oraz państwowych,
- świąt szkolnych,
- zajęć pozaszkolnych (teatr, muzeum, wycieczka).

TEZA 13. Wartości i normy, wkomponowane w SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA, nie mogą być rozłączne względem wartości i norm uznawanych przez patrona szkoły.

Komentarz. W tym względzie należy mieć na uwadze, że sformułowanie ogółu fundamentalnych wartości i norm SZKOLNEGO PROGRAMU WYCHOWANIA zarazem warunkuje 'ducha' działalności edukacyjnej szkoły, zgodnego z wartościami i normami odczuwanymi i uznawanymi przez patrona szkoły.

TEZA 14. Tworzenie w placówce oświatowej SZKOLNEGO PROGRAMU WYCHOWANIA jest przedsięwzięciem obowiązkowym na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej. Jego przesłanie sprowadza się do ukształtowania młodego człowieka jako osoby ludzkiej, istoty społecznej czy obywatela. Wychowanie w szkole istniało od zawsze; problem tkwi w tym, czy było prawidłowo ujmowane. Zadaniem wychowawcy i nauczyciela jest sformułowanie podstaw PROGRAMU w oparciu o mocne korzenie, wynikające z głębi zasad moralnych i etycznych, których źródło stanowi wszechogarniająca miłość.

Komentarz. Poniżej podane są dwie charakterystyki programu: pierwsza dotyczy programu, którego fundament wyznacza **miłość**, zaś druga dotyczy programu, którego fundament wyznacza **tolerancja**:

Jeżeli najważniejszą **wartością idealną jest miłość**, to w konsekwencji miłość wyznacza najgłębszy sens szkole: szkoła wychowuje i naucza w miłości; miłość stanowi podstawę wszelkiej aktywności ucznia i nauczyciela. Wychowanie w miłości pociąga za sobą wychowanie moralne, przy czym obydwa typy wychowania współtworzą wychowanie personalne. Tym samym wychowanie personalne – zawsze nakierowane na człowieka jako osobę ludzką – stanowi istotę oraz misję szkolnego programu wychowania, zaś jego rozwinięciami są: wychowanie społeczne (nakierowane na człowieka jako istotę społeczną) oraz wychowanie obywatelskie (nakierowane na człowieka jako obywatela). Oczywiście jest to, że miłość zakłada i gwarantuje harmonię między domem rodzinnym a szkołą publiczną.

Jeżeli najważniejszą **wartością kulturową jest społeczna tolerancja**, to w konsekwencji tolerancja wyznacza sens szkole: szkoła wychowuje i naucza w tolerancji. Wtedy obowiązuje zasada wzajemnej tolerancji: uczeń może (lecz nie musi) się przygotować do lekcji, zaś nauczyciel może (lecz nie musi) stawiać niższe wymagania. Nauczyciel nawet toleruje brak przygotowania do zajęć. W tak ujętej misji ukryta jest pogarda dla człowieka. Rozpowszechniona jest postawa: co ty mnie obchodzisz! – to Twoje życie, ja cię ledwo toleruję i nic więcej. W imię tej tolerancji nauczyciele udają, że wychowują i uczą, zaś uczniowie udają, że się uczą i w dodatku, że są wychowankami. Każdy udaje przed każdym. Obydwe strony mają dobre samopoczucie: nikt z nikim nie wchodzi w konflikt. Obowiązuje wzajemne 'poklepywanie się po ramieniu'. Unika się sytuacji stresogennych. Tolerancja daje samopoczucie wspaniałomyślności, która *de facto* stanowi ukrytą postawę cynizmu, relatywizmu i konformizmu. Opisana sytuacja sprzyja kształtowaniu w dzieciach 'podwójnej moralności'.

TEZA 15. W obrębie autorskiego paradygmatu wychowania trójjedni człowieka cele wychowania są nakierowane na dobro wspólne człowieka jako: osoby ludzkiej, istoty społecznej i obywatela oraz dobro wspólne rodziny, społeczeństwa i państwa:

0. Cel szkolnego programu wychowania:

Celem szkolnego programu wychowania jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na wszechstronny rozwój młodego człowieka w jego trójjedni (osoby ludzkiej – istoty społecznej – obywatela), ze względu na jego istotne współuczestniczenie w życiu: rodzinnym, społecznym i państwowym.

0.1. Cel szkolnego programu wychowania personalnego:

Celem szkolnego programu wychowania personalnego jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na wy-dobywanie-na-jaw-tego-co-chowane, czyli naturalne wydobywanie władz umysłowo-zmysłowych i ich aktywności oraz człowieczeństwa i osobowości człowieka jako osoby ludzkiej, skorelowane z jego psychosomatycznym rozwojem.

0.2. Cel szkolnego programu wychowania społecznego:

Celem szkolnego programu wychowania społecznego jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na kulturowe kształtowanie tego, co zostało wychowane i zachowane w osobie ludzkiej wedle czasowo obowiązujących wartości kulturowych oraz norm etycznych, regulujących więzi społeczne oraz zachowania i postawy człowieka jako istoty społecznej.

0.3. Cel szkolnego programu wychowania obywatelskiego:

Celem szkolnego programu wychowania obywatelskiego jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na takie doktrynalne urabianie świadomości polityczno-jurydycznej istoty społecznej, aby przez prawa i obowiązki już jako obywatela podporządkować go władzy państwowej.

0.4. Cel szkolnego programu wychowania do życia w rodzinie:

Celem programu wychowania do życia w rodzinie jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na ukształtowanie harmonijnego splatania się człowieczej duchowości z człowieczą płciowością, które ma przygotować młodego człowieka do bycia ojcem lub bycia matką w rodzinie.

0.5. Cel szkolnego programu wychowania do życia w społeczeństwie:

Celem programu wychowania do życia w społeczeństwie jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na przygotowanie młodego człowieka do czynnego uczestnictwa we wspólnocie istot społecznych poprzez odpowiednie nasycenie świadomości wychowanka wartościami kulturowymi i normami etycznymi, scalającymi wspólnotę.

0.6. Cel szkolnego programu wychowania do życia w państwie:

Celem programu wychowania do życia w państwie jest sekwencyjne ułożenie kaskady celów i zadań, nakierowanych na przygotowanie młodego człowieka do przyjęcia postawy obywatelskiej, realizującej się przez uczestnictwo w politycznej, jurydycznej i terytorialnej organizacji społeczeństwa jako wspólnoty obywateli.

TEZA 16. Szkolny program wychowania jest to uporządkowany zbiór programów wychowawczych z sekwencyjnie ułożoną kaskadą celów i zadań, nakierowanych na wszechstronny rozwój młodego człowieka w jego trójjedni (czyli człowieka jako: osoby ludzkiej – istoty społecznej – obywatela), ze względu na istotne współuczestniczenie w życiu: rodzinnym, społecznym i państwowym.

Komentarz. Szkolny program wychowania stanowi uporządkowany zbiór programów wychowawczych, realizowanych w różnych i urozmaiconych postaciach przez grono pedagogiczne danej szkoły, przy czym fundament owych programów wyznacza program wychowania personalnego oraz program wychowania do życia w rodzinie.

TEZA 16. W obrębie autorskiego paradygmatu wychowania człowieka da się m.in. wyróżnić następujące definicje²⁵:

²⁵ Podane niżej definicje są zaczerpnięte z książki: A. E. Szoltysek, *Filozoficzne podstawy programu: wychowanie...*, s. 113-116.

DEFINICJE TRÓJJEDNI CZŁOWIEKA

Człowiek jest to istota, manifestująca się: (1) w rodzinie jako osoba ludzka, (2) w społeczeństwie jako istota społeczna, (3) w państwie jako obywatel.

Człowiek jako osoba ludzka jest to istota, której władze duchowe – osadzone w sferze psychosomatycznej i manifestujące się w człowieczeństwie oraz osobowości – aktualizują się w obrębie przeżywania, myślenia i pamiętania, refleksji oraz działań moralnych, szczególnie na gruncie rodziny jako wspólnoty osób ludzkich.

Człowiek jako istota społeczna jest to istota osadzona w więziach społecznych, warunkowanych co najmniej wartościami kulturowymi i normami etycznymi w obrębie społeczeństwa jako wspólnoty istot społecznych.

Człowiek jako obywatel jest to istota społeczna osadzona w więziach państwowych, warunkowanych wartościami doktrynalnymi i normami jurydycznymi w obrębie państwa jako wspólnoty obywateli.

DEFINICJE TRÓJJEDNI WYCHOWANIA

Wychowanie jest to proces nakierowany na następującą sekwencję: (1) naturalne wydobywanie walorów duchowych człowieka jako osoby ludzkiej, (2) kulturowe kształtowanie człowieka jako istoty społecznej, (3) doktrynalne urabianie człowieka jako obywatela.

Wychowanie personalne człowieka jako osoby ludzkiej jest to wy-dobywanie-na-jaw-tego-co-**chowane**, czyli naturalne wydobywanie władz i aktywności oraz człowieczeństwa i osobowości oraz wartości idealnych i norm moralnych, skorelowane z psychosomatycznym rozwojem.

Wychowanie społeczne człowieka jako istoty społecznej – stanowiące istotne dopełnienie osoby ludzkiej – jest to kulturowe kształtowanie świadomości i postaw prospołecznych, wedle czasowo obowiązujących wartości kulturowych i norm etycznych, regulujących działania w obrębie więzi społecznych.

Wychowanie obywatelskie człowieka jako obywatela – stanowiące istotne dopełnienie istoty społecznej – jest to doktrynalne urabianie jego świadomości i postaw propaństwowych, wedle obowiązujących wartości politycznych i norm jurydycznych, aby przez prawa i obowiązki podporządkować człowieka interesom państwa.

TEZA 17. Szkoła wychowująca, w której urzeczywistniany jest SZKOLNY PROGRAM WYCHOWANIA wedle zasad i reguł wyżej opisanych, stawia również wysokie wymagania wobec nauczyciela. W tym kontekście bardzo ważne wydaje się być przypomnienie tych wymogów:

1. biegłość nie tylko w myśleniu dyskursywnym, ale i w myśleniu intuicyjnym;
2. zgodność czynu i postępowania ze słownymi deklaracjami czy pouczeniami;
3. otwartość wobec dzieci oraz ich rodziców;
4. umiejętność słuchania, ale i prowadzenia konstruktywnego dialogu z uczniami;
5. poszanowanie dla godności ucznia;
6. bycie dla ucznia autorytetem (a nie kolegą czy partnerem);
7. bycie wzorcem kulturowym dla ucznia (m.in. nie jest obojętny sposób wchodzenia do sali: pierwsze sekundy lekcji często decydują o przebiegu całej lekcji, istotny jest sposób siedzenia nauczyciela, stania czy chodzenia po sali, istotny jest sposób zwracania się do ucznia oraz sposób prowadzenia rozmowy, nie jest obojętny ubiór);
8. posiadanie biegłości w teoriach, współtworzących dyscyplinę ukończonych studiów;
9. znajomość zasad i reguł dydaktyki ogólnej oraz posiadanie gruntownej wiedzy metodycznej w zakresie swego przedmiotu.

APPROACHING THE SCHOOL WHICH EDUCATES

S u m m a r y

The reform, that has been entering our school system for some time now, requires reevaluation of both teaching and education, also in the context of reaching the European standards. We are still facing the great challenges which should be answered by all people involved in Polish school system; especially by the professors at the universities, since they are the people who possess an unquestionable influence on the consciousness of our future educators.

Education may have either a doctrinal (ideological) character or it may be put into a deeper philosophical background. In the latter case, it is known to be in mathematics.

The background of education consists of the theory of a man, theory of values and theory of norms. Although it is possible to look at education from a point of view of a human being living in a family, it is also possible to look at it from the point of view of the state which – first of all – is interested in obtaining a good citizen.